

Elävä porotalouden kuvaus Kemin-Sompion paliskunnasta

■ MATTIAS TOLVANEN

Timo Helle: *Porovuosi, Tutkija pororenkina Sompiossa*. Maahenki 2015.

Porotalous elää nykyaikaa, mutta porot eivät ole muuttuneet mitenkään, ne laiduntavat puolivilveinä Sompion metsissä ja soilla. Vaatimet vasovat toukokuun alussa ja vasojen merkintä aloitetaan juhanukselta. Vasat varttuvat kesälaituilla, kesästä syksyyn porot syövät

vihantaa ravintoa ja sienii. Syyskuussa alkaa porojen kiima-aika eli rykimä, jolloin hirvaat vahtivat omia haaremeitaan. Kaikki porot kootaan syyskuun lopulta alkaen poroerotuksiin, joissa erotellaan elo- ja teurasporot. Porovuoden sato on valmis korjattavaksi.

Metsäntutkimuslaitoksen porotutkija, filosofian tohtori Timo Helle jäi ennen eläköitymistään puoleksi vuodeksi vuorotteluvapaalle ja pestautui pororengiksi Kemin-Sompion paliskuntaan syksyn 2009 ja seuraavan talven ajaksi. Porojen käyttäytymisen ja ekologian tutkija jalkautui ”oikeisiin” töihin, joissa tuttu mies otettiin ennakkoluulottomasti vastaan. Aika pororenkina oli tutkijalle tärkeä. Kaiken porotutkimuksessa saadun tietämyksen ympärille kertyi paljon kokeneilta poromiehiltä kuultua ja pororengin työssä kokemuksen kautta opittua uutta tietoa.

Helteen lähestymistapa on monitieteellinen eläytyminen porotalouteen, jossa poro ja poronhoito ovat keskiössä, mutta aiheeseen liittyvät myös koko seutukunnan elämä ja talous, poroista eläntönsä saavien perheiden ja yhteisöjen asiat. Myös poronhoidon historia ja työtapojen muutos viime vuosikymmeninä liittyvät saumattomasti samaan kertomukseen. Poronhoito ei olekaan tavallinen ammatti, sillä siihen vaikuttaa kokonainen kulttuuriperinne.

Suomen suurin paliskunta

Kemin-Sompion paliskunta on Suomen suurin, sen 5 500 neliökilometrin alueella on noin 12 000 poroa. Parhaimpina vuosina se on tuottanut lähes 10 prosenttia poronlihasta.

Ennen porotalouden kehittymistä Sompion kylät harjoittivat

villipeurojen yhteispyyntiä Saari-
selän tunturialueella, seuraavissa
sukupolvissa peuranmetsästäji-
tä kehittyi vähitellen poromiehiä.
Samuli Paulaharjun kirja *Sompio*
(WSOY 1939) dokumentoi Kemin-
kylän ja Sompion peuranpyynnin
perinnettä.

Vielä runsaat sata vuotta sitten
Kemin-Sompion alueella eli lomit-
tain kaksi erilaista poronhoidon pe-
rinnettä: lännestä tullut koutokei-
nolais-enontekiöläinen porosaa-
melainen ja paikallinen kehittyvä
sompiolainen perinne. Myöhem-
min poronhoito on yhtenäistynyt,
mihin ovat vaikuttaneet myös po-
rokylien välillä avioliittojen kautta
solmitut sukulaisuussuhteet.

Virallisesti paliskunnan historia
alkaa vuodesta 1898, jolloin Keisa-
rillinen senaatti perusti aluksi Ke-
minkylän paliskunnan, joka tun-
nettiin myöhemmin Keminkylän-
Sompion paliskuntana, mutta nimi
lyhennettiin pian Kemin-Som-
pioksi. Paliskunta sijaitsee Savu-
kosken kunnassa, Värriön kylän
koillispuolella ja ulottuu valtakun-
nan rajaan asti.

Poromiehen työ on muuttu-
nut paljon aivan viimeisten vuo-
sikymmenten aikana. Poromiehet
ottivat moottorikelkat käyttöönsä
1960-luvulla ja nykyisin maastos-
sa liikkumista helpottavat mönki-
jät. 1990-luvun puolivälissä mön-
kijöillä ajavien ja erotukseen poroja
kokoavien ettomiesten avuksi alet-
tiin kokeilla helikoptereita.

Yhteyden pitämiseen käytetään
kaikkia langattoman viestinnän
keinoja, esimerkiksi erotusten al-
kamisesta ilmoitetaan matkapuhe-
limen tekstiviesteillä. Kemin-Som-
pion paliskunnassa on lähes 150
poronmistajaa, varsinaiseen po-
ronhoitotyöhön heistä osallistuu

50, mutta erotuksiin ja vasanleik-
koon tulevat kaikki mahdollisuuk-
siensa mukaan.

Työtapojen muutos on aikais-
tanut porojen teurastamisen loka-
marraskuulle, kun moottorikelka-
aikaan erotuksiin päästiin vasta
tammi-helmikuussa. Samalla saa-
daan säästettyä myös porojen talvi-
sia jäkälälaitumia, sillä erotuksissa
poroista suuri osa menee teuraiksi.

Ajoporoja ei enää käytetä, mut-
ta poromiehen työssä on edelleen
omat rasituksensa. Yleisesti tiede-
tään, että ”jos kelkkamiehellä ei
oo aamulla joku paikka kipiä, se
on kuollu”. Kaikista uudistuksista
huolimatta poron käyttäytyminen
ei ole muuttunut mitenkään, joten
edelleen tarvitaan perinteisiä poro-
miestaitoja. Nykyaikana poronhoi-
totöitä tekevät myös naiset.

Kesän vasanleikko, syksyn rykimä ja loppuvuoden erotukset

Kun vasat ovat syntyneet vapun
jälkeen, mönkijöillä ajavat haku-
miehet tuovat hajallaan metsälai-
tumilla kulkevat porot merkintä-
aitaan, jotta vasat saadaan merkit-
tyä omistajiensa korvamerkeillä.
Merkintä tehdään yöllä, ja yhden
yön urakka on noin 350 vasaa. Pa-
ri viikkoa kestävä vasanleikon ai-
kana 3 500 vasaa saadaan merkit-
tyä yhdessä merkintäaidassa. Kor-
vamerkin leikkaamiseen vasa ei
reagoi mitenkään.

Helle selostaa elävästi vasanlei-
kon alkua:

Yön urakka alkaa laputuksella – yön,
koska on viileämpää ja vasat jaksavat
seurata paremmin emiään. Merkitys-
aidan kirnussa jokainen vasa saa kau-
laansa numerolapun, minkä jälkeen
porot päästetään omaan rauhaansa
parin hehtaarin laajuiseen seisotusa-
taan. Alussa, kun vasat etsivät emiään
ja emät vasaajan, roukuminen on kor-

via huumaavaa. Äänissä on yksilöllisiä
eroja, jotka porot erottavat ihmiskor-
valle käsittämättömällä tavalla satojen
muiden roukujen joukosta.

Vielä 1970-luvulla lapset ja nai-
set olivat miesten mielestä vasanlei-
kossa vain tiellä, mutta jo 1980-lu-
vulta alkaen käsitykset ovat muut-
tuneet monissa kylissä. Nyt vasan
kiinni pitäminen opetetaan jo pari-
vuotiaille lapsille ja seitsemän-kah-
deksanvuotiaat ovat vasaajien siep-
päämisessä täysin ammattilaisia.

Vasanleikosta porot siirretään
kesälaitumille, joilla eri kylien po-
rot sekoittuvat keskenään. Syksyl-
lä hirvaat muodostavat haareminsa
ja saattavat seuraavan kevään vasat
alulle. Vaatimen kiima kestää vain
vuorokauden kerrallaan.

Pian loppusyksyllä poroja ale-
taan taas koota yhteen poroero-
tuksia varten. Erotus tapahtuu ero-
tusaidan pyöreässä kirnussa, johon
ajetaan kerralla noin sata poroa.
Pienessä kirnussa porot voidaan
ottaa kiinni käsin sarvista tarttu-
malla, mutta vielä tarvitaan suo-
punkimiehiäkin voimakkaiden
hirsaiden kiinniotossa. Kirnun ai-
dan veräjistä toisen kautta kulkevat
teuraiksi valitut porot, toisen kaut-
ta eloporoiksi valitut pääsevät tal-
vilaitumille.

Noin 40 prosenttia poroista
erotellaan teuraiksi, joiden li-
hojen myynnistä paliskunnat ovat
neuvotelleet jo ajoissa ennen teu-
rastuskautta. Varmimmin teuraik-
si joutuvat pailakat eli vuotta aikai-
semmin kuohitit hirvaat, suuri osa
vasoista ja myös vaatimet, joita ikä
alkaa painaa. Poromiehet tarkista-
vat poron iän etu- ja poskihampai-
den kuluneisuudesta.

Poroja ei enää teurasteta erotus-
paikalla, vaan se on ulkoistettu liha-
hygieniasyistä teurastamoiden hoi-

dettavaksi. Erotuksessa takaisin lautumille päästettävät eloporot saavat eläinlääkäriltä loistorjuntapiikin, joka tehoaa kurmun ja poronnanäsaivartajan toukkiin sekä tappaa myös pötsin loiset. Rokotus on uussittava joka vuosi.

Pororengin töissä

Porojen tutkiminen oli vienyt Helteen jo monta kertaa aikaisemminkin porokämpille, joten hän solahti kämppäelämään vaivattomasti, nyt vain paljon pitemmäksi aikaa, pienin keskeytyksin syyskuun lopulta maaliskuun loppuun. Jo pororengiksi pestautuessaan hän oli luvannut viihtyä kaikissa hommissa, joissa häntä tarvitaan.

Helle tarttuu hyvin innostuneesti kaikenlaisiin poronhoitoa ja alueen kulttuuria koskeviin asioihin, jopa kolme miespolvea sitten tapahtuneisiin poromiesten sattumuksiin. Hän on kiinnostunut myös poronhoidon historiasta sekä poromiesten ja heidän perheidensä elämästä. Myös porolaidunten paikannimistö on kiinnostavaa, sillä useimmat vanhan eräkulttuurin aikaiset nimet perustuvat jo 1800-luvulla sammuneeseen keminsaameen. Monipuolinen aihe on hyvän kertojan aarreaitta.

Porotalous ei ole vain ammatti ja elinkeino, se on pakostakin myös elämäntapa, joka omaksutaan jo lapsuudesta lähtien. Nykyajan poromiehillä on tavallisesti toinenkin ammatti, jota voi harjoittaa aina kun poronhoidossa suurimmat kiireet hellittävät.

Porokämpällä asuminen on vielä nykyaikanakin välttämätöntä. Välimatkat ovat pitkiä, ja poromiehet siirtyvät tehtävän mukaan varattuun majoituspaikkaan, joka on kohtuullisella etäisyydellä työ-

maasta. Kämpällä asutaan ahtaasti isolla miesporukalla, mutta porontaljoilla ei enää nukuta vaan poromiehen oma patjakäärö kulkee mukana mönkijän kyydissä kämpältä toiselle.

Helle kuvaa kämppäelämän päivittäisiä toimia tarkasti. Koko elämä keskittyy töiden ajaksi kämpän työyhteisöön, ja vain tärkeimmät uutiset maailmalta kuullaan aamulla ennen töiden alkamista. Työpäivät ovat pitkiä, mutta lukemiseen ja puhdetöihin voi jäädä aikaa. Kaiken muun ohessa Helle ehtii selostaa tarkat ohjeet jopa kenkäheiniin valmistamisesta. Karvakenkiä ja kenkäheiniäkin tarvitaan, kun pakkasta alkaa olla enemmän kuin -15 astetta. Kenkäheiniä tosin käyttävät enää vain harvat.

Porokämpän tärkein henkilö on kokki, jonka ei tarvitse vaivata päätään laatimalla uusia ruokalistoja. Sama menu on ollut tarjolla jo useita vuosikymmeniä: aamulla tarjotaan aamukahvin jälkeen poronkärjistystä ja töiden jälkeen illalla porokeittoa, ja vielä kahvit päälle. Kokki itse syö viimeiseksi – tapa varmistaa sen, että hän valmistaa ruokaa aina tarpeeksi.

Porotutkijoilla on vielä selvitettävää

Porotalous perustuu parhaimmillaan hyvin lyhyeen ravintoketjuun: poro syö poronjäkäliä talvella sekä ruohoja, lehtiä ja tatteja kesällä. Poronkasvattaja syö poronlihaa ja myy sitä eläkkeeseen. Porosta käytetään edelleenkin tarkasti hyväksi kaikki muutkin osat.

Sekä porot että porotalous ovat monella tavalla suoraan riippuvaisia luonnosta, siksi biotieteiden alueella porotutkimuksessa yhdistyvät poron käyttäytymisen ja eko-

logian tutkimus, laidunten kasvillisuuden, jäkälien sekä poron fysiologian ja loisten tutkimus. Porot elävät luonnossa ja ovat myös sen armoilla. Vaikka lautumilla riittäisikin ruokaa, elinkeinoa saattaa haitata niinkin pieni eläin kuin sääski, joka räkääaikana kiusaa porot pahimmillaan jopa anemian partaalle.

Varsinkin suurpetojen aiheuttamat tappiot ja talvilaitumien poronjäkälien väheneminen ovat kysymyksiä, joihin vaikuttavia tekijöitä Helle pohtii perusteellisesti. Porotalouden, metsätalouden ja myös luonnonsuojelun näkökohdat on huomioitava, mutta mitkä tekijät ovat todellisuudessa vaikuttamassa? Monimutkaiset asiat eivät ole yksiselitteisiä, tarvitaan lisää tutkimusta ja keskustelua. Parin viimeisen vuosikymmenen aikana on ollut huonoja vasavuusia, samaan aikaan myös petovahingot ovat lisääntyneet. Syy vasojen määrän vähenemiseen on vielä epäselvä, mutta sama ilmiö on havaittu myös Pohjois-Amerikan ja Euroasian villipeurakannoissa.

Myös paliskunnan alueelle suunniteltu Soklin fosforikaivos nähdään uutena uhkana porotaloudelle. Laidunalueiden menetyksen lisäksi ympäristön tila huolestuttaa, sillä poronlihan hyvä maine puhtaan luonnon tuotteena on tärkeä markkinoinnin kannalta.

Petokysymykset ovat Helteelle tuttuja jo 1990-luvun jälkipuolelta Suomen luonnonsuojeluliiton puheenjohtajuuden ajoilta. Silloin hän istui maa- ja metsätalousministeriön suurpetotyöryhmässä, jossa oli myös useita poromiesten edustajia. Työryhmä muun muassa esitti yksimielisesti, että sudenpyynti saa jatkua poronhoitoalueella entiseen tapaan.

Pedot verottavat paliskunnan poroja, minkä lisäksi myös raatojen etsiminen ja petojen jahti lisäävät paliskunnan kustannuksia ja vähentävät poronlihasta saatavia tuloja. Tilastojen mukaan suuret pedot tappoivat Kemin-Sompiossa poronhoitovuonna 2009–10 yhteensä 325 poroa, niistä susi tappoi 162, ahma 73, ilves 67 ja karhu 23 poroa. Kaikkia raatoja ei koskaan löydetä, joten todelliset lukumäärät ovat vielä suurempia.

Porojen talvilaidunten poronjäkäläkasvustot ovat vähentyneet, mutta onko syynä vain liian suuri porojen määrä? Jäkälikköjen vähenemiseen vaikuttavat myös metsänhoidon toimenpiteet, sillä metsäpuiden kasvaessa valoisuus vähenee ja seinäsammal alkaa vallata tilaa poronjäkälältä. Kun poronjäkäle loppuu laiturilta tai sitä on vaikea kaivaa syvän lumen alta, porot alkavat syödä puiden oksilla kasvavaa luppoa. Hyvin lumisina talvina puissa roikkuvaa luppoa onkin nyhdettävissä yhä ylempää oksilta.

Elämälle maistuva kirja

Helle on kirjoittanut hyvin laajasti Metsä-Lapin porotalouden tilasta ja perinteiden muutoksesta. Hän on tutkinut lähes koko työuransa ajan metsäpeuroja ja poroja, joista hän kertoo myös ensimmäisessä kirjassaan *Peuran ja poron jäljillä* (Kirjayhtymä 1982). Hän työskenteli ensin Oulun yliopiston Oulangan biologisella asemalla Kuusamossa, myöhemmin Pohjois-Suomen tutkimuslaitoksessa ja Metsäntutkimuslaitoksessa Rovaniemellä. Sodankylän Asakassa asuva Helle toimi Suomen luonnonsuojeluliiton puheenjohtajana vuosina 1995–2000.

Pitkä tutkijanura ei ole jäykistänyt Helteen kirjallista lahjakkuutta, päinvastoin, hänen vauhdikas tekstinsä on hyvin mukaansatempaavaa. *Porovuosi* on oikealle elämälle maistuva kirja. Helle selostaa poromiesten työn etenemistä tarkasti, niin että porotaloutta tuntematonkin kokee olevansa tilanteissa mukana. Lisäksi hän on täydentänyt dokumenttinsa suurella määrällä ilmeikkäitä valokuvia. Kamera on pysynyt miehen kädessä myös nopeissa tilanteissa, valokuvat ovat yhtä eloisia kuin kertomuskin.

Helteen teksti vilisee poronhoidon erikoissanastoa, mutta ilman oikeita sanoja ei kertomuskaan olisi aito. Kirjan lopussa on lukijan apuna kahden aukeaman sanasto, jossa selostetaan poronhoidon sanojen merkitykset.

Helle mainitsee esikuvakseen saamelaiskulttuurin tutkijan Toivo Immanuel Itkosen, jonka vuonna 1948 julkaisemat poronhoidon kuvaukset olivat erityisen yksityiskohtaisia. Helle kirjoittaa kuin suurten Lapin kuvaajien innoittamana, ja lukija voi vain nauttia kertomuksesta. *Porovuosi* kiinnostaa myös poronhoitoalueen ulkopuolella.

Kirjoittaja on biologi ja tiedetoimittaja.